

קווים לדמותו של חוקר התנ"ך ארנולד ב. אהרליך

יעקב קבקוב

במחיצתו של פראנץ דליטש

למרות זה שפעלו של ארנולד בוגומיל אהרליך (1848-1919) כחוקר התנ"ך נחשב כאחד מנכסי-צאן-ברזל במקצוע זה זכה להערכה מלאה נשאר הרבה פרשיות עלומות בתולדותיו ובדרך חייו. ספרו "מקרא כפשוטו", שיצא בשלושה כרכים (תרגום-תרגום-א), הוא מחשובי ספרי המדע והמחקר העבריים שנכתבו על אדמת אמריקה. כמו כן שבעת הכרכים של פירושו הגרמני "ראנדגלוסן צור הבראישן ביבל" (1908-1914) קנו לו שם עולם בשדה חקר ספר הספרים. על אף המגרעות שמנו בו חוקרים שונים, נחשב אהרליך בין גדולי פרשני התנ"ך שבדורות האחרונים. על העניין הרב בחיבורו "מקרא כפשוטו" תעיד העובדה שבשנת 1969 זכה חיבור זה למהדורות חדשות הן במדינת ישראל והן בארה"ב.

מקורות ביוגרפיים שונים קבעו בטעות שאהרליך הגיע לארה"ב בשנת 1878. חוקר תנ"ך מובהק זה, שנולד בפולין, חתר כל ימיו לקנות לו השכלה כללית, וכדי להגיע למחוז חפצו עבר לגרמניה, מרכז האוניברסיטאות, ושם נשתמד. ריצ'ארד גוטהייל, בספרו הביוגרפי על אביו גוסטאב, הרב הרפורמי, תיאר את נסיבות שובו של אהרליך לחיק היהדות. מתוך תיאורו לפרשה זו והתיעוד שהביא בצידו יוצא ברור שאהרליך היגר לאמריקה עוד בשנת 1876, כשהיה בן 28.

שום מקור ביוגרפי מודע לכך שאהרליך היה מחלוצי המשתתפים בעתונות היידיית

באמריקה; שפירסם שיר יידי בשם "דער כהן הגדול'ס קינדער" בעתונות זו כבר בשנת 1877; ושהמשיך במשך כמה שנים להעניק מפריעטו לעתונות זו ולפרסם בה רומאנים ורשימות. מתוך כתביו ומדעותיו בעתון "יודישע גאזטן" בניו-יורק, בתחילת שנות ה-80, אנו למדים על לבטוי הקשים למצוא את מחייתו מעבודות ציור וקליגרפיה ומנתינת שיעורים בסטנוגרפיה ובכתיבה תמה. בספריית הקונגרס בוואשינגטון נשתמר עותק של חוברת נדירה בת 96 עמוד שהוציא אהרליך בניו-יורק בשנת 1897 בלשון הגרמנית. נוסח השער הוא: Prof. D. Ehrlich's Brieflicher Unterricht in Schonschreiben in zehn Stunden ohne Lehrer Schonschreiber und Stenograph zu werden ומעניין ששמו הפרטי צויין כאן לא כארנולד בוגומיל אלא כאות D, המורה על שמו העברי המקורי דוד. ואמנם בשם זה חתם על כמה מדבריו הראשונים שפירסם בעתונות היידית.

אהרליך התלבט כל ימיו למצוא לו מקור פרנסה. הוא שימש בהוראה ובפקידות ואף ניסה מזלו במסחר. אשתו השנייה, שפרנסתה היתה על הכובענות, סייעה בידו. הסיבה שלא הגיע למעמד אקדמי מכובד היא מפני שהיה קשור בלייפציג עם פראנץ דליטש ונשתמד שם. שאהרליך הכיר תודה לדליטש כל ימיו יש לראות מתוך ההקדשה החמה בראש כרך א' של "מקרא כפשוטו", שבו כינה את דליטש ידידו "הבלתי-נשכח והאבהי".

את יחסו המיוחד לדליטש הביע אהרליך גם בקטעים האוטוביוגרפיים בשם Aus dem Briefe ein Versamter (ממכתבו של איש בודד), שפירסם בעילום שם בעתונו המיסיונרי של דליטש, Saat auf Hoffnung, בשנת 1888. כאן העלה זכרונות מימי ילדותו בחדר ושלח דרישת-שלום לדליטש בצירוף שלמי תודה על שעזר לו להחלץ מן העולם הצר של יהודי פולין. שנה לאחר מכן פירסם בעתונו של דליטש פרקים אוטוביוגרפיים נוספים בשם Aus dem Cheder, בחתימת ראשי התיבות A.B.E. בפרקים אלה הרחיב את הדיבור על לימודיו בחדר. הוא סיפר שנתייתם בילדותו ושבהיותו בן 14 נתארס לבת רב מהעירייה הסמוכה למקום מגוריו. אולם השידוך נתבטל. הוא הסביר עוד מדוע מסר תמונה קודרת כל כך מן החדר ומתח ביקורת על שיטת החינוך של יהדות פולין, שהביאה רבים לעזוב את ארצם כמזהו כדי לנסות את מזלם במקום אחר.

מחלוצי היידיש באמריקה

כאמור, פרשת כתיבתו היידית של אהרליך כמעט ונשתכחה לגמרי. את ראשית השירה היידית באמריקה אנו מונים מחוברת שיריו הדקה של יעקב צבי סובל, "שיר זהב לישראל הזקן", שיצאה בניו-יורק בשנת 1877. חוברת זו מציינת גם את ראשית השירה העברית באמריקה, שהרי היא מכילה ארבעה שירים עבריים, ששלושה מהם מופיעים בנוסחאות יידיות. מעניין הדבר שבאותה שנה בה הופיעה חוברתו של סובל, נדפס ב"יודישע גאזטן", מיום 20 ביוני, שיר יידי בחתימת א. ע., הוא ארנולד אהרליך, בשם "דער כהן הגדול'ס קינדער". השיר, המכיל 12 בתים בני ארבע שורות מחורזות, בנוי על המסופר במסכת גיטין (דף נ"ה). על בנו ובתו של רבי ישמעאל בן אלישע שנישבו בידי הרומאים לאחר חורבן הבית. אדונייהם ביקשו לזווגם והכניסום לחדר אפל שבו התייפחו כל הלילה. כשהכירו זה את זה למחרת געו בכבייה עד שיצאה נשמתם.

זיקתו של אהרליך לשירה באה לידי ביטוי גם בהזדמנויות אחרות. בעתון "ניו יארקער

יודישע פאלקסצייטונג", מיום 25 במארס, 1887, נתפרסם שיר ארוך אחר מעטו (7 בתים בני 8 שורות) בשם "דער אלטער ישראליק", גם הפעם בחתימת ראשי התיבות של שמו. כאן סקר את הסבל היהודי במשך הדורות ועורר את קוראיו להלחם למען החירות ולעמוד לימין מעמד הפועלים. השיר מסתיים מתוך אמונה שהמהגרים באמריקה הגיעו לסוף נדודיהם ובאו אל המנוחה ואל הנחלה. לבו של אהרליך היה סמוך ובטוח שיזכו לשוויון מלא בארץ החדשה. לפרקים כלל אהרליך חרוזים יידיים גם בתוך הרומאנים שחיבר.

מוזמן לזמן כתב אהרליך גם חרוזים עבריים. ב"מקרא כפשוטו" אנו מוצאים בפירושו על הפסוק בשמואל ב' כג:טו, שבו מובאים דבריו של דוד לגיבוריו, "מי ישקני מים מבאר בית לחם". שם מסופר שלאחר שסיכנו שלושת הגיבורים את חייהם והביאו את המים לא אבה דוד לשתותם אלא "ויסך אותם לה". מעשה זה עשה על אהרליך רושם בלתי־יימחה ועוררו לחבר שיר. הוא שילב את חרוזיו על המאורע בתוך פירושו.

לאחר מותו של מיכאל היילפרין בשנת 1888 חיבר אהרליך שיר קינה על חכם וסופר זה ופירסם אותו עם תרגום עברי בצידו בשבועון "די אמריקן היברו", מיום 18 במאי. בירחון העברי "קדימה", שבעריכתו של גרשון רחנצווייג, בא ממנו בגליון אפריל 1899 שיר בשם "עבד־אלה ושלש משאלותיו", שנתחבר על־פי משל ערבי. השיר ערוך בסגנון תנכ"י מובהק וכולל רמזים תנכ"יים שונים.

בשנות ה־70 וה־80 של המאה שעברה נבצר היה ממשכיל ות"ח יהודי להתפרנס מעבודה רוחנית. אהרליך היה צריך לבקש לו פרנסות מפרנסות שונות כדי להשתכר די צורכו. ב"יודישע גאזטן" מחדש מאי 1880 אנו קוראים מודעת על שיעוריו הפרטיים בכתיבה תמוה באנגלית, גרמנית ועברית. הוא חוזר ומודיע שתוך עשר שעות ניתן לכל תלמיד לרכוש לו את המיומנות הדרושה. ביוני, אותה שנה, פירסם אהרליך מאמר על "תולדות הכתיבה התמוה והמורה כרופא". במאמר זה, שחתם עליו בשם פרוֹפ' דוד אהרליך, הצביע על חשיבות אומנות הכתיבה התמוה, והטעים שחוסר אומנות זו אינה אלא בבחינת מחלה שרק מומחה מסוגל לרפאה.

במאמר אחר בשם "השכל הישר" (אוגוסט, אותה שנה) הציע לקוראיו להשכים לפיתוח כדי לקבל שיעורים ב"קריאה, אומנות הכתיבה התמוה, חשבון, הנהלת ספרים, שירתוט וציור". הוא מספר שם שבשנת 1873 שלח 200 דגמים של כתיבה, כולל מאה עבריים, לתערוכה עולמית. שנתקימה בווינה ומסר שדגמים אלה ניתן היה לראותם בביתו. אהרליך פירסם גם מודעת תחת הכותרת "ציורים בצבעי עפרון", שבהן הציע את שירותו בהכנת ציורים אמנותיים כאלה מצילומים. כמו כן מוכן היה לבצע הזמנות שונות בעד חברות ואגודות, כגון הכנת מגילות־כבוד ופלקטים ושאר עבודות קליגרפיות. הוא הציע למכירה את חוברתו הגרמנית למתלמדים בסטנוגרפיה והודיע שהיה אף מוכן לקבל סחורה תמורת פעלו.

בשנת 1880 התחיל אהרליך גם מפרסם רומאנים ורשימות ב"יודישע גאזטן". לא אסקור כאן את כל כתביו אלה אלא אסתפק בכמה דוגמאות בלבד. יש ידים להשערה שהרומאן הראשון שלו, "די פארדינטע שטראפע" (עונש כראוי), שהופיע בהמשכים החל ב־1 באוקטובר, 1880, הינו הרומאן היידי הראשון שהופיע באמריקה ושהוגש לקוראים מדי שבוע בשבוע.

דברים מעטים על טיב כתיבתו היידיית של אהרליך. הרומאן הנזכר, כדבריו האחרים

שנכתבו ביידיש, שייך לסגנון ה"דייטשמריש" האופייני לתקופה ונמנה עם סוג ספרות ה"שונד". שבעה-עשר הפרקים שברומאן כוללים סיפור מלודראמאטי ורומאנטי על בנו של בארון המתאהב בעוזרת ונושא אותה לאשה. לאחר שירש את נכסי אביו הבארון, הסתבך הבן בחובות וביצע מעשה פלילי. לא היתה לו ברידה, אפוא, אלא לנטס לאי סומאטרה. אשתו הילד שנולד להם הצטרפו אליו שם. והנה, הילד נחטף על-ידי אוראנג-אוטאנג. האם מתה מצער והאב התחיל מבלה את ימיו בחיפושים אחרי הבן האבוד. כשהוא מוצא אותו לאחר שנים, הילד כבר אינו מכיר את אביו והוא מושלך סוף סוף למוות על-ידי החיה שגידלתו. דעתו של האב נטרפת עליו ולבסוף גם הוא היה טרף לחיות הג'ונגל.

ברומאן זה וכן ברומאני מתח אחרים שלו ("אירוסין חדשים", "שד בצורת אדם" ועוד) נתפס אהרליך לז'אנר של ספרות השונד, שהיה פופולארי בגרמניה ושאותותיו נראו בספרות היידיית בשנות ה-70. חנא שמרוק ושמואל ניגר לפניו כבר הראו לדעת שיש לגשת לספרות זו ברצינות ושצריך לבחון את הישגיה, שהרי ספרות זו מילאה צורך נפשי אצל הקוראים שנהו אחרי סיפורים שפתחו לפניהם את עולמם של בארונים, של ליסטים ושודדים ושגילו פרשיות מסעירות ביחסים שבינו ובינה. ז'אנר זה קנה לו שביטה בספרות היידיית החל במחצית השנייה של שנות ה-70 כשהתחיל שמ"ר לכתוב את ספריו. אגב, שמ"ר היגר לאמריקה בשנת 1899, אולם כבר בשנות ה-90 התחיל ז'אנר זה לפרוח גם כאן. מבול של חוברות שונד ירד אז על שוק הקוראים היידי. אפשר לחשוב את אהרליך, אפוא, לאחד החלוצים של ספרות זו, שרבים רואים בה סוג ספרותי שראוי לדיון ולמחקר מדעי. ייזכר עוד אחד הרומאנים היידיים של אהרליך, בשם "טריי ביז אין דער טאד" (נאמנות עד מוות) שיצא בשנת 1883 בניו-יורק בצורת חוברת מיוחדת בת 60 עמוד.

"מקרא כפשוטו"

ברבות הימים זנח אהרליך את כתיבתו היידיית ופנה למחקר. בסוף שנות ה-80 היו כל מעייניו נתונים להכנת ספרו "מקרא כפשוטו". מפני מצבו הכלכלי הדחוק היה קשה לו לממן את הרפסת הכרך הראשון שנעשתה בלייפציג. על יסוד חומר ארכיוני שבדקתי ניתן לנו לעמוד על לבטיו אלה.

אהרליך מצא מקור עזרה באיגוד הרבנים הרפורמים, שתמך במפעלו תמיכה צנועה. הוא התכתב עם כמה מחשובי הרבנים הרפורמים, כברנארד פלונטהאל בשיקגו וגוסטאב גוטהייל בניו-יורק. שניהם גילו אהדה לציונות וללשון העברית. במכתביו אלה מסר פרטים מעניינים על ההוצאות שנתחייב בהן כדי להוציא את חיבורו. הוא החליף מכתבים רבים עם הרב מכסמיליאן הלר מניו אורלינס, ביחד בשנות 1909-1910, כשהאחרון שימש נשיא איגוד הרבנים הרפורמים.

פלונטהאל פנה בגרמנית בדצמבר 1898 ומסר לו שהיה מחוסר עבודה ושההוצאות של כרך א' של "מקרא כפשוטו" דלדלו את כספו. הוא ביקש את עזרת פלונטהאל בהשגת משרת הוראה כלשהי מחוץ לניו-יורק. במכתב נוסף כלל מספר פירושים על פסוקים שונים בעברית וכן בגרמנית ובאנגלית.

לגוטהייל כתב ב-27 בספטמבר, 1899, כדי להודות לו על הסיוע שהגיש לו ולספר שלא

מצא מקור למחיתו מזה שנתיים. הוא סיפר עוד שניסה את מזלו כמנהל מכירות פומביות ושאבד כמה מאות דולרים בעסק זה. למכתבו צירף הסבר לשמות ההווייה, ואת ההערות האלה כלל אחר-כך בפירושו לירמיהו ב:יא, שבכרך ג' של חיבורו.

אהרליך נהג לשלב הערות ופירושים גם במכתביו המרובים להלר. הוא הטעים שאינו נוהג ללכת אחרי הטעמים בהבנת פסוקי המקרא. בין השאר כתב ב-17 באוקטובר, 1901, שהתכוון להכין כרך רביעי ל"מקרא כפשוטו" שהיה צריך לכלול מפתח. הוא מסר גם להלר שלא הצליח למצוא לו פרנסה במשך 4-5 השנים האחרונות ושהיה מוכן לצאת את ניר-יורק כדי לקבל משרת מורה. הוא הפטיר: "נא לא לקרוא לי פרופסור. בארץ זו מורה לריקוד, או אפילו מי שמאמן כלבים הוא פרופסור".

במכתב אחר מיום 12 במארס, 1910, הודיע אהרליך להלר שהוא עומד לצאת לאירופה על מנת להשגיח על הדפסת כרך ג' של חיבורו, כשם שעשה גם בקשר להדפסת הכרכים הקודמים. הדפסת שני הכרכים הראשונים עלתה לו ב-1900 דולר. הוא קיבל סך של 620 דולר כתמיכה ועוד 438 דולר ממכירת הספרים באירופה ובאמריקה. אי לואת נשאר עם גרעון של 742 דולר. הוא הודה להלר על עזרתו וביקש שיאסוף עוד מאה דולר בעד כרך ג' ושיאייץ באיגוד הרבנים הרפורמים לשלוח את התרומה שהובטחה לו.

מקור עזרה שני שימשה "החברה היהודית להוצאת ספרים" (ג'ואיש פובליקיישון סוסייטי) שבפילדלפיה. על יסוד בדיקת הפרוטוקולים שנשתמרו במשרדי החברה יוצא שאהרליך קיבל בשנת 1899 תמיכה של 250 דולר בשביל חלק א' של "מקרא כפשוטו". הוא פנה שוב לחברה לשם קבלת תמיכה כשהתכוון להוציא חלק רביעי של חיבורו. אמנם תמיכה זו ניתנה לו בינואר 1903 אבל הוא לא הצליח לממש את תכניתו זו. בשתי הזדמנויות נוספות זכה לקבל סיוע מן החברה למען פעלו הפרשני. על יסוד הצעת ד"ר שמואל שולמאן, ד"ר שניאור זלמן שכטר וד"ר יהודה ליב מגנס הוחלט במאי 1908 לתמוך בהוצאת הכרך הראשון של ה"ראנדגלוסן". בתחילת 1911 קיבל אהרליך תמיכה של 250 דולר לשם הוצאת כרך ב' של פירושו הגרמני.

בין החוקרים שאהרליך עמד עמיהם ביחסים קרובים היו ישראל דוידזון ולוי גינצבורג. מן המכתבים שנשתמרו בארכיוניהם שבבית-המדרש לרבנים באמריקה אנו למדים פרטים נוספים על חייו ודרך עבודתו. שדוידזון העריך את פעלו יש לראות מרשימת הביקורת החיובית שפירסם על הכרך הראשון של "מקרא כפשוטו" בשבועון "די אמריקן היברו", מיום 29 בספטמבר, 1899. הוא שיבח את תרומותיו לחקר התנ"ך ואת הבחנותיו הלשוניות הקולעות, אבל כרכים אחרים הביע את מורת רוחו מיחסו הבוטח והשלילי למפרשי ימי הביניים.

השפעתו על תלמידיו

בספרו הביוגרפי על אביו לוי גינצבורג, מסר בנו, אלי גינצבורג, על הקירבה המיוחדת שהיתה בין האב ובין אהרליך. הוא מצטט מביקורת שכתב אביו שבה קבע ש"המאה הי"ט הצמיחה שלושה מפרשים גדולים: שד"ל באיטליה, והמלבי"ם ואהרליך בפולין". בהזדמנויות שונות נתן גינצבורג יד למגביות למען פעל- של אהרליך. בשנת 1917 ניסה ליצור קרן למען הוצאת ספר יובל שהיה אמור לצאת ליובל ה-70 של החוקר, ושיתף במפעל זה את מגנס.

בארכיון גינצבורג נמצאים העתקים של מכתבים שנשלחו על-ידי מגנס לתומכים שונים, בהם יעקב י. שיף, לואי מרשל, מאיר זולצברגר ואדולף לואיסון. התכנית לא יצאה לפועל ובמקומה הוחלט לממן כרכים נוספים של ה"ראנדגלוסן". סטפן ויז, שהיה מתלמידיו של אהרליך, היה בין המשתתפים הפעילים. אולם מותו של אהרליך בשנת 1919 גרם להפסקת המגבית. גינצבורג היה בין אלה שנתמנו בצוואת אהרליך לטפל בעזבונו. הוא ניסה לרכשו אבל אשתו של אהרליך ררשה סכום עתק ולא עלה בידו לסדר את הדבר.

מעזבונו של אהרליך נשתמרו רק 16 מחברות המכילות "ראנדגלוסן" לספרי תנ"ך שונים. אלה נמסרו לספריית "היברו יוניון קולג" בניו-יורק על-ידי ריצ'ארד מ. שטרן, מי שהיה מתלמידיו של אהרליך ורכש את המחברות מבתו. בין הרבנים והאישים שלמדו אצל אהרליך יש להזכיר עוד את ברנארד דרכמן וגאורג קוהוט.

במסמכים מובאו למהדורה החדשה של "מקרא כפשוטו", שיצאה בניו-יורק, האיר פרופ' צבי (הארי) אורלינסקי את דרכו של אהרליך כפרשן והביא מקורות שונים שבהם נזכר החוקר ושבמהם יוחדו לו דברי ביקורת והערכה. בכך עשה שירות מועיל אבל הוא לא מיצה את כל החומר. אוכיר כאן לדוגמא כמה מקורות נוספים. במאמרו "שפת עבר וספרותה באמריקה", ב"השלח", כרך ח', מנה מרדכי זאב רייזין את שני הכרכים הראשונים של "מקרא כפשוטו", שיצאו עד אז, בין הספרים החשובים ביותר שהופיעו בעולם החדש בשנות ה-90. רשמם על אישיותו מסרו בזכרונותיהם רבקה קוהוט ופיליפ קאואן. לפי רבקה קוהוט, למדה אצל אהרליך גם אמה לזרוס, בנוסף לבנה גאורג וסטפן ויז. מרדכי מ. קפלן, במסדה אוטוביוגרפית שלו, העיד על ההשפעה העצומה שהיתה לאהרליך על דרך מחשבתו ועל התפתחות דעותיו. יהואש, מתרגם התנ"ך ליידיש, בספרו "הערות צום תנ"ך", היפנה את הקורא במקרים רבים לפירושי אהרליך. גם האחראים לתרגום האנגלי החדש לתנ"ך מטעם ה"גיזאי" פובליקישון סוסייטי ובהם צבי אורלינסקי, הסתמכו תכופות על פירושי אהרליך. אלה הם רק מעט מזעיר מן המקורות שיש בהם משום השלמה למה שהובא קודם ואפשר להוסיף עליהם כהנה וכהנה.

לבסוף, מן הראוי להפנות תשומת-לב להערכה העצמית שמסר אהרליך על פעלו הפרשני. הערכה זו הופיעה בשבועון "די היברו סטאנדארד", מיום 9 במאי, 1902, לכבוד סיום הרצאת "מקרא כפשוטו". אהרליך הודה שמבחינה כספית לא קצר הצלחה גדולה. אולם הוא מצא סיפוק בדברי הביקורת החיוביים שהושמעו על עבודתו. הוא הסביר כמה נבדלה גישתו מזו של פרשנים אחרים שקדמו לו, כרס"ג ושל, ומתח ביקורת על גרץ בגלל תיקונו הקיצוניים. ביחוד הוקיע את חסרונותיהם של מבקרי המקרא הנוצריים, שלפי דעתו היו בעלי פניות תיאולוגיות ולא חדרו לרוחה של הלשון העברית. הוא הטעים שהלשון העברית היתה לא רק לשון הנבואה וההשראה הדתית – אלא גם לשון יומיומית שנענתה לדרישותיהם ולצרכיהם של דובריה. משום כך לא די לגשת אליה בגישה דקדוקית יבשה המתחקה אחרי שרשים וצורות לשוניות, אלא צריך להבין את נבייה דרכי שימושיה המיוחדים. בין השאר הדגיש:

"הטקסט העברי הוא בשבילי בעל ערך ראשון במעלה. מלות התנ"ך אינן אותיות מתות, אלא סימני חיים של הרוח הלאומית הכבירה. הן דיברו פעם אל אבותי, ובמובן ידוע, מדברות עוד אליי..."